

Studium Generale atelier 22 juni 2022

DE REALIS PRAESENTIA DE WERKELIJKE AANWEZIGHEID

Realis praesentia: een exegetische verkenning

De nabijheid van God kwam reeds veelvuldig ter sprake in de Psalmen. Het Nieuwe Testament spreekt uitdrukkelijk en veelvuldig over de aanwezigheid van God.

Johannes. “Niemand heeft ooit God gezien, maar als wij elkaar liefhebben leeft God in ons, dan is zijn liefde volledig in ons aanwezig. En Hij heeft ons zijn Heilige Geest gegeven, daardoor weten wij dat wij één zijn met Hem en Hij één met ons is. (1 Joh 4:12-21) en “Gelukkig zij die zonder gezien te hebben tot geloof komen” (Joh 20,29).

Voor Johannes, die in zijn Evangelie geen instellingsverhaal van de Eucharistie brengt, maar in plaats daarvan de voetwassing als voorbeeld van ultieme liefde, is deze permanente potentiële mystieke aanwezigheid van Jezus voldoende.

Johannes laat Jezus wel op paradoxale wijze zeggen: “Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt bezit eeuwig leven” (Joh 6,54) maar enkele verzen later staat: “Het is de Geest die levend maakt, het Vlees helpt niets. De woorden die ik tot jullie gesproken heb zijn geest: ze zijn leven” (Joh 6,63). We noemen dit de Johannes paradox van de Eucharistie.

Lucas verwijst naar de permanente onvoorwaardelijke aanwezigheid van het Rijk Gods in/onder ons (Luc 17, 20-25). Bij Marcus en Mattheüs is het instellingsverhaal tijdens het laatste avondmaal identiek en relatief kort. Lucas voegt daar een belangrijke opdracht toe: “Blijf dit doen om mij te gedenken” (Luc 22:19.20).

Alleen bij Lucas vinden we het verhaal van de Emmaüs gangers terug. Het is eigenlijk de eerste Eucharistie na de kruisdood en verrijzenis. Jezus is lichamelijk aanwezig maar blijft onherkend tot hij het brood breekt. Dan herkennen ze hem, maar hij wordt onzichtbaar! (Luc 24,13-35). Een mooie paradox van de werkelijke aanwezigheid.

Paulus. Deze vinden we ook terug Paulus, de langste tekst van het instellingsverhaal:

“Dit is mijn Lichaam dat voor u wordt overgeleverd. Blijf dit doen om mij te gedenken. Deze beker is het nieuwe verbond door mijn bloed. Blijf dit doen om mij te gedenken” (1 Kor 11:24,25). Exegeten zoals Reimund Bieringer interpreteren de gedachtenis als meer dan terugdenken aan het verleden, maar als het tegenwoordig stellen – aanwezigheid.

Bij Paulus valt ook op dat Jezus spreekt van mijn Lichaam dat voor uw wordt overgeleverd verwijzend naar het offer van het Kruis. De avondmaalherdenking is dus ook een offerherdenking. Dat zal later vooral tijdens de reformatie controversieel worden.

Tenslotte zegt Paulus: U bent het Lichaam van Christus, en ieder van u is van dit lichaam een onderdeel (1 Kor 12). Dat is een belangrijke dimensie van de werkelijke aanwezigheid.

Mattheüs bericht van Jezus die zegde over zijn aanwezigheid: “Ik ben met u, alle dagen tot aan het einde van de wereld” (Mt 28,20) en “Waar

twee of die in mijn naam bijeen zijn, daar ben ik in hun midden” (Mt 18,20).

Voorts in de vereenzelving met de minsten: “Alles wat je voor één van de minsten gedaan hebt, heb je voor mij gedaan” (Mt 25,45).

Volgens Reimund Bieringer is er de Bijbel geen nadrukkelijke verwijzing naar de werkelijke aanwezigheid, wel naar de werkzame aanwezigheid door het geloof in Jezus en de liefde voor elkaar, waardoor zijn aanwezigheid werkelijk wordt.

Kort door de bocht mag gesteld worden dat na de Hemelvaart de geestelijke aanwezigheid van Jezus primeert.

Luther zal dan ook argumenteren dat volgens de bijbel (en de bijbel alleen is voor hem de bron van de openbaring) de geestelijke aanwezigheid primeert. Tegenover Zwingli en Calvijn, de radicalere reformatoren, bevestigde hij echter zijn blijvend geloof in de lichamelijke aanwezigheid in de eucharistische gedaanten brood en wijn.

Realis praesentia: een cannonieke verkenning

Voor katholieken is niet alleen de Bijbel maar zijn ook de mondelinge overlevering, de kerkvaders, het kerkelijk magisterium en de concilies bronnen van openbaring.

De werkelijke aanwezigheid vormde het onderwerp van eeuwenlange disputen met hoogtepunten in de 6de, 9de, 11de en 16de eeuw. Het ging telkens over de Johannes paradox en de vleeselijke/lichamelijke/fysieke aanwezigheid versus/of/en de geestelijke aanwezigheid. Uiteindelijk werd het debat verschaald tot een voor of tegen de transsubstantiatieleer en ontstond een hopeloze begripsverwarring, vooral dat werkelijke aanwezigheid gelijk zou zijn aan transsubstantiatie. De realis praesentia is wel een kerkelijk dogma, maar niet de transsubstantiatieleer.

In de constitutie *Sacrosanctum Concilium* van het tweede Vaticaans concilie (1962-1965) wordt de aanwezigheid van Christus als werkzame aanwezigheid breed gedefinieerd:

*“Om dit zo verheven werk te verwezenlijken is Christus altijd bij zijn Kerk aanwezig, vooral in de liturgische handelingen. **Aanwezig is hij in het misoffer**, zowel in de persoon van de bedienaar – dezelfde offert nu door de bediening van priesters die eertijds zichzelf op het Kruis heeft geofferd – als heel bijzonder onder de eucharistische gedaanten. **Aanwezig is hij door zijn kracht in de sacramenten**, zodat wanneer iemand doopt, Christus zelf doopt. **Aanwezig is hij in zijn woord**, aangezien hij zelf spreekt wanneer de heilige schriften in de Kerk gelezen worden. **Aanwezig is hij tenslotte wanneer de Kerk bidt en psalmen zingt**, hijzelf die beloofd heeft: waar twee of drie verzameld zijn in mijn naam, daar ben ik in hun midden (Mt 18,20)”*

Elders wordt ook over de heiligheid van het altaar gesproken. Vandaar dat, als liturgische consequentie, de consecratie, het evangelieboek, het altaar en ook de priester en het volk bewierookt worden. Dat is (spijtig genoeg?) veelal in onbruik geraakt.

Tijdens en na Vaticanum II begonnen theologen zoals Edward Schillebeeckx OP na te denken over een eigentijdse duiding van het mysterie van de werkelijke aanwezigheid, daarbij gebruikmakend van de eigentijdse filosofie i.p.v. Aristoteles. Schillebeeckx spreekt van “transsignificatie”: de betekenis van brood en wijn verandert. In zijn encycliek *Mysterium Fidei* (1965) veroordeelt Paulus VI deze nieuwe benaderingen niet, hij ziet ze als aanvullend maar niet als vervangend voor de transsubstantiatieleer.

Realis praesentia: een theologische verkenning

De realis praesentia kan, samen met de goddelijke incarnatie in Jezus Christus gedefinieerd worden als de kern en uniciteit van het christelijk geloof tussen alle godsdiensten.

Vanuit de katholieke theologie stelt zich de vraag hoe we de werkelijke aanwezigheid/tegenwoordigheid van Christus in de eucharistische gaven van brood en wijn kunnen denken en beleven.

Maar deze vraagstelling kan niet los gezien worden van het Godsbeeld waarmee de vragen worden gesteld. Als het Godsbeeld hoofdzakelijk en

zelfs uitsluitend een transcendent Godsbeeld is en God als totaal anders, veraf en buiten de schepping, overweldigend, en almachtig ervaren wordt, vereist de *realis praesentia* misschien een onwaarschijnlijk *deus ex machina* dat door de priester voltrokken wordt en een filosofische constructie zoals de transsubstantiatieleer om geloofwaardig te zijn. Transcendentie betekent immers dat God buiten elke menselijke ervaring, perceptie of begrip is. In de hedendaagse theologie, maar ook de klassieke mystiek primeert een transcendent Godsbeeld.

Ook het wereldbeeld is veel bepalend. Als dit wereldbeeld uitgaat van een *realis absentia*, m.a.w. een godverlaten wereld, een god loochenende en zondige mens en maatschappij en een diepe frustratie over de realiteit van de secularisatie, dan vormt de *realis praesentia* een haast onmogelijke uitdaging voor de rede en het geloof. De radicale reformatoren die de werkelijke aanwezigheid in vraag stelden beschouwden inderdaad de wereld als zondig, het rijk van de duivel en het kwaad.

Als het Godsbeeld niet alleen van transcendentie maar ook van immanentie getekend is, m.a.w. dat God reeds aanwezig en alomtegenwoordig is in zijn schepping, dat hij, wellicht onrechtstreeks weliswaar, inwerkt in de geschiedenis en in de wereld, dan kan hij ervaren en gekend worden. Dan is de *realis praesentia* a.h.w. een kristallisatie van zijn reeds voorhandene aanwezigheid door Christus en de H. Geest die door hem gestuurd werd.

De almacht van God uit zich dan niet in het *Deus ex machina* maareerder door zijn vermogen om altijd en iedereen te vergeven, een macht die wij mensen niet bezitten.

Als de wereld gezien wordt (ondanks alle cultuurpessimisme) als vervuld van Gods belofte van nabijheid waar zich iedere dag Gods liefde openbaart door de handelingen van mensen, in de schoonheid van de natuur, van de kunst en de muziek dan is de *realis praesentia* inderdaad niet wereldvreemd en kan geloofd worden in de voortduring van het verlossingsverhaal.

Zij kan dan ook ervaren worden als een consequentie van de incarnatie, letterlijk het vlees worden van de Goddelijke geest als de mens Jezus, hetgeen gerefereerd kan worden aan de mens als geschapen in Gods beeld en gelijkenis. God komt in de wereld en laat zich kennen. *Imago Dei, et incarnatus est de spiritu sancti en realis praesentia* vormen daarmee een samenhangende Gods-en wereldvisie.

De *kenose*, de ontleding van God in de mens Jezus Christus, letterlijk geboren *ex maria virgine*, maakt de *theosis* van de mens mogelijk: dat alle mensen kunnen opgenomen worden in de Goddelijke heerlijkheid.

De incarnatie en de *realis praesentia* zijn dus van wezenlijk belang in het kader van de het werk van de verlossing. Het verlossingswerk is niet afgesloten maar blijft voortduren en is niet als een volgehouden verhaal te zien dat in stand werd gehouden door de macht van het kerkinstituut.

Joris Geldhof bepleit een omslag van de epistemologische benadering van de *realis praesentia* (kennis, verklaring) naar een soteriologische benadering. Soteriologie maakt deel uit van de fundamentele theologie en handelt over de verlossing van de mens door Jezus Christus. De *realis praesentia* is zodanig te ervaren als de toegang tot deze verlossing.

Henri de Lubac onderzocht de betekenis van Corpus Christi door de eeuwen heen. De kerkvaders beklemtonen de werkelijke aanwezigheid van Christus in de gelovige gemeenschap. De kerk is immer het mystieke lichaam van Christus. Later kwam de werkelijke aanwezigheid in de eucharistische gedaanten brood en wijn. Aan de oorsprong staat de goddelijke aanwezigheid in de mens Jezus Christus. Het reduceren van de werkelijke aanwezigheid tot één van deze dimensies, bijvoorbeeld de hostie betekent altijd een verschraling.

Gilbert Lenssen
Gebruik makend van de presentaties van
Reimund Bieringer en Joris Geldhof.

